

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vol. 7 — 1979

UZLAŞIMSAL VE ÖNAŞIMSAL YÖNLETİM¹

Arda Denkel*

ÖZET

Adlar ve Belirli Betimlemelerle yapılan yönetim uzlaşimsal, veya bunun dışına taşarak, önaşimsal yolla yapılabilmektedir. Önaşimsal yönetim, söyleyenin sözünü kullanırken uzlaşım dışı bir niyet taşınması ve bu niyetin dinleyen tarafından tanınması ile sağlanmaktadır.

1

İstanbul üzerine çok şeyler okumuş bir turist bu kenti yaşantısında ilk kez görmek üzere geliyor. Gezisine eski ve görkemli görünüşünden Galata Kulesi olduğuna inandığı bir kuleden başlıyor. Bu yapının Genovalılarca Orta Çağda inşa ettirildiği, yakın yıllarda restore edildiği ve üzerinden nefis bir kent görüntüsü tatma olanağı bulunduğunu öğrenmiş: hemen yukarı çıkarak bundan payını alıyor, ve aynı gece oteline döndüğünde o gün başından geçenleri arkadaşlarına uzun uzun anlatıyor. Ancak, en küçük bir kuşku bile duymamasına karşın, gerçekte gezmiş olduğu kule Galata Kulesi değil, sadece, daha az eski, daha az ilginç, daha dar ve önemsiz olan Beyazıt Kulesi.. Oysa, bizim turist maceralarını heyecan içinde anlatıyor: "Bu sabah Galata Kulesine çıkarak tepede unutulmaz dakikalar yaşadım.." Bu makalenin konusuyla ilgili ana soru bu bağlamda ortaya çıkıyor: turist yukarıki önermesinde hangi kule hakkında konuşuyordu? Kullandığı 'Galata Kulesi' adı ile hangi kuleye yönetiyordu? Denilebilir ki bir anlamda hem Galata Kulesinden hem de Beyazıt Kulesinden söz ediyordu; her ikisine de yönetim yapıyordu. Sözünü ettiği hangi kule idi? Kullandığı söz hangi kulenin adı idi? Bu iki sorunun yanıtı ayrı olduğu, ve turist, yanılışı yüzünden her ikisini de aynı söz içine sıkıştırmış olduğundan, normal durumlarda bir tek nesneye olması gereken yönetim burada iki ayrı nesnenin birinden öbürüne gidip geliyor gibi..

Şimdi turistin anlattıklarına geri dönelim: onu dinleyen öbür turistlerin tepkileri ne olacaktır? Gezilen yerleri bilmeyenler kendisinin gerçekten Galata Kulesine gitmiş ol-

* Dr., Beşeri Bilimler Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi.

duğunu düşünürlerken, gezinin yapıldığı yerleri bilen biri bizim turistin yanlışını gösterebilecektir: "Hayır, sen bu gün Galata Kulesine gitmedin ki.. Beyazıt Kulesindeydin; söylediklerin **doğru değil.**" Böyle birinin çıkmadığını varsayalım; turistimiz devam ediyor: "...sonra, Galata Kulesinin uzun merdivenlerinden indik, ve kapısından çıkar çıkmaz kendimizi Kapalı Çarşıda bulduk." Bu son sözlerde 'Galata Kulesi' neye yönlendiriyordu? Hangi yapıya yönlendirmek üzere kullanılmıştı? Bu bağlam içinde daha çok 'Beyazıt Kulesine yönlendiriyordu' deme eğilimindeyiz. Turist ilk söylediğinde olduğu gibi **yanlış** bir önerme yapmadı; doğru bir şey söylerken yanlış adı kullandı; adeta bir dil sürçmesi gibi 'Beyazıt Kulesi' diyeceğine 'Galata Kulesi' deyiverdi..

Dil felsefesi literatüründe bu yukarıki türden durumlar K. Donnellan² gibi yazarlarca, Freg'e'den esinlenme, yani bir adın anlamının bu adın yönlettiği nesneye doğru olarak uygulanabilecek belirli betimlemeler öbeklerince (clusters) verildiği, ve bu öbeklerin betimleme uyan herhangi bir nesnenin adın yönletileni (referent), yani adın verildiği nesne olduğunu savunan kuramları³ yadsımada kullanılmıştır. Burada bu kuramları savunma gibi bir amacım olmamasına karşın, bu tür örneklerin yadsıma aracı olarak kullanılmaya başlandıktan sonra yalnız belirli bir kuramı yadsıyarak kuşku duruma düşürmeyip, aynı zamanda yönletim kavramını da temelden sarstıklarına dikkat çekmek istiyorum. Şöyle ki, Donnellan'ın dediği gibi aynı belirli betimleme öbeği desteği üzerinde iki ayrı yönletim yapılmış olduğundan, öbek kuramı açıkça çürütülmüştür; bir adın neyin adı olduğunu o adın arkasındaki betimleme öbeği belirliyorsaydı, her bir değişik nesneye verdiğimiz o nesneye özgü ad gibi, o nesneye özgü bir öbek sağlayabilmeliyiz. Oysa bu durumda, aklındaki öbek tek olan biri, iki ayrı nesneye yönletim yapıyor (kendisi açısından tek bir nesne üzerine konuşuyor; ancak, onun sözlerini yorumlayan açısından sözünün hakkında olduğu söylenebilecek iki ayrı nesne var..), dolayısıyla öbek kuramı yanlış olmalıdır. Ancak, örneğin belirttiğinin yalnız bu kadar olduğunu söylemenin de hiç bir gerekçesi yok gibi görünmektedir. Çünkü, yine belirttiği gibi, aynı ad iki ayrı nesneye yönletim yapmada kullanılmıştır. Yönletim kavramını tutarlı yapan, ve bundan öteye onu tanımlayan 'her nesneye bir ad', 'her ada bir nesne', 'her yönletime bir nesne' ilkeleri tehlikeye atılmaktadır. Öyleyse, bu örnek öbek kuramını çürüttüğü ölçüde yönletim kavramının güvenilirliğini de sarsmaktadır.

Durumun 'Ahmet' gibi bir adın iki (veya daha çok) kişiye verilmesi ve bu adın bunların her ikisine de uygulanıyor olması durumundan çok farklı olduğunun belirtilmesi gerekir. Bu son örnek, ayrı ayrı kişilere ayrı ayrı adların verildiği, fakat bu ayrı adların yapısal (morfolojik) ve sesbilimsel (fonetik) özelliklerinin toplumsal töreler çerçevesinde özdeş seçildiği bir durum olarak yorumlanabilir. Alt tarafı, 'Hangi Ahmet?' gibi bir sorunun yanıtı kolayca 'bu Ahmet' ya da 'şu Ahmet' diye verilebilir. Oysa şunu ele alalım: biri Ahmet, öbürü Mehmet adları verilmiş iki kişi olsun. Bir üçüncü birey yanlış veya başka bir nedenle her ikisine de 'Ahmet' adıyla yönletim yapmış, yani her ikisinden de 'Ahmet' adı ile söz ederek, bağlam içinde anlaşılabilir olsun. İşte bu durumda aynı adın değişik nesnelere uygulandığını görüyoruz. 'Hangi Ahmet?' sorusunun yanıtı bulunmayacaktır: böyle bir sorunun uygun sorma ortamı doğmamıştır.. Bu ikinci durum, bizim 'Galata Kulesi' örneğine koşutluk göstermektedir. Bir açıklaması verilmediği sürece de yönletim kavramını temelden zorlamaktadır; zira, belirtmiş olduğumuz gibi, yönletim, tanımının gereği, belirli, ve yalnız bir nesneye yapılan bir dilsel edimdir. Böyle tutarlılığı güvencesiz olan bir edime dayanan iletişim de tutarlılığını yitirecek, aynı önerme hem doğru hem de yanlış olarak yorumlanabilecektir.

II

Bu sorunu nasıl çözebiliriz? Bu bağlam içinde konuya doğru bakış açısını saptamak, yapılması gereken ilk iş gibi duruyor. Birinci bölümde betimlediğimiz türden durumlar iki biçimde görülebilir, ve bu ele alış biçimlerine bağlı olarak tıyl ayrı yol tutularak çözümlenebilirler. Bu iki ayrı çözümleme (analiz) yolu bizi aynı noktaya getirmediğinden yalnız birinin doğru olmasının gerektiğini savunacağız.

Aynı anda iki değişik nesneye uygulanabilen yönletim olanağı bir paylaşıklı yönletim durumunun mu, yoksa yönletimde çift anlamlılığın (çift yorumluluğun) mu yansımasıdır? Bir örnek daha ele alalım : İki adam uzaklardan birini görüp onun Ahmet olduğunu düşünürler. 'Ahmet ne yapıyor?' 'Köfte pişiriyor.' Eğer uzaktaki seyyar köfteci gerçekte Mehmet ise, 'Ahmet'i Ahmet'in adı olarak kullanmalarına karşın, bununla bir anlamda Mehmet'e de yönletim yapıyorlar, diyebiliriz⁴. Bu durumu betimlerken 'Ahmet' adının paylaşıklı veya çifte yönletimi olduğunu mu söyleyeceğiz, yoksa çift anlamlı, yani çift yorum götüren yönletim mi söz konusudur, diyeceğiz? Birincisini söylemek, aynı anda iki nesneye birden paylaşıklı olarak yönletim yapılmasını içerirken, ikincisi, yorum, yani seçilen anlama göre bir kullanımda yalnız bir nesneye yönletim yapılmasına izin verecektir.

Son yıllarda bu tür durumlarda yapılan yönletimin paylaşıklı olduğunu ileri sürenler çıkmıştır⁵. Bu görüşe göre bir ad, birden çok nesneye yönletim yapabilmekte, yani birden çok nesnenin adı olma durumuna girebilmektedir. Burada, bir kez daha, Birinci bölümde yaptığımız ayrımı anımsamakta yarar olabilir. 'Ahmet' adı Türkiye'de yaklaşık olarak birkaç yüz bin kişiye verilmiş olabilir; ancak, bu adı kullandığımızda aynı anda hepsine yönletim yapma durumunda değiliz : normal durumlarda, böyle bir adı kullanırken, amacımız yalnız bir kişi hakkında konuşmaktır. Dolayısıyla ele aldığımız görüş düzgünlü (normal) kullanımın basit bir yansıması olmaktan uzaktır. Yukarıda ele aldığımız durum örneklerinde bir tek ad kullanarak aynı anda iki kişi hakkında söz söylendiği görüşü, bu paylaşıklı veya 'çifte' yönletimin 'dereceli' bir niteliği olduğu önerisini de birlikte getirmektedir : sözünü ettiğimiz turist bir ölçüde Galata Kulesi hakkında konuşurken, sözü bir ölçüde de Beyazıt Kulesi üzerine idi; veya köfteci hakkında konuşanlar, bir ölçüde Ahmetten söz ederken, bir ölçüde de Mehmet üzerine konuşuyorlardı, gibi.. Bu görüşün parçası bir başka önerme de aynı anda birden fazla nesneye yönletim yaptığı söylenen kişinin düşüncesinde bu nesnelerin hepsinin birden bulunduğu, ve her birine yönletim yapma niyetini taşıdığıdır⁶. Tabii bu son önermenin öncekilerden mantıksal olarak çıkarsandığı söylenemez; ancak bundan yoksun bırakılacak olursa, söz konusu görüş, birinin, bilmeden, farkında olmadan, onun bunun hakkında söz söylediği gibi, kabulü biraz güç, ve en azından açıklama gerektirecek bir önermeyi içeriyor olacaktır.

Paylaşıklı yönletim görüşünün yanlış olduğunu savunmak istiyorum. İleri sürülebilecek gerekçelerden biri, bu görüşün, yönletim kavramının tanımsal özellikleri ile çeliştiği noktasıdır. Yönletimin amacı, ve bir dilsel araç olarak görevi, bir tek nesne üzerinde konuşmayı, yani söylenen sözün belirli bir nesne hakkında olduğunun iletimini sağlamaktır. Dilde birden çok nesne üzerine bir anda söz söyleme olanağını sağlayan başka araçlar bulunmaktadır. 'Bu masanın üzerindeki kalemler..' diye söze başlayan biri aynı anda birden çok nesne üzerine söz söyleme durumundadır, ve öyle anlaşılacaktır. Oysa yönletim yapmak, bunu anladığımız biçimiyle, böyle bir dilsel görev yerine getir-

mek değildir; yönletime olanak sağlayan sözcükleri başkalarından ayıran özellik yalnız bir nesne üzerine konuşmayı sağlamalarıdır. Bir tek nesne üzerine konuşulmuyorsa, yapılan yönletim değil, belirli bir sınıf öğelerinin tümü veya bir bölümü üzerine konuşmaktır. Yönletimi kaplamla (denotation/extension) karıştırmamak gerekir. Öyle ise, kavram olarak, söylenenin bir tek nesne üzerine olduğunun iletimini sağlamak olan yönletimin işlevi ile 'paylaşık yönletim görüşü' ya çelişki içinde bulunmaktadır, ya da, eğer doğru bir görüşse, yönletim kavramının bir çıkmazda olduğunu müjdelemektedir.

Böyle bir müjde (1) ile karşı karşıya bulunmadığımızı anlamak için paylaşık yönletim görüşünün karşılaştığı başka güçlükler göz atmak yetecektir. Bu yukarıki örneklerde söz söyleyenlerin, her iki nesne de bilinçlerinde olarak, her ikisine de belirgin niyetlerle yönletim yaptıklarını niye öne süremeyiz? Bu örnekleri ilginç ve başkalarından farklı yapan, sözü söyleyen bireyin üzerine söz söylediğini yanlış tanıması, yani onunla yanlış bilgiler bağdaştırıyor olmasıdır (misidentification, misinformation). Bu da, karşısında bulunduğu nesne ile karşısında bulunduğunu sandığı nesnenin özdeş olmamaları, yani, karşısında bulunduğunu aklındaki başka bir nesne sanması durumudur. Burada yalnızca iki şeyi karıştırma durumu değil, bir şeyi başka bir şey sanma söz konusudur. Sorulması gereken soru, yanlışlarının kendilerine açıklanıp kanıtlandığında bu kişilerin hala Mehmet'e Ahmet, ve Beyazıt Kulesi'ne Galata Kulesi demede diretip, buna devam edip etmeyecekleridir. Öyle geliyor ki, paylaşık yönletim bu soruya olumlu yanıt veremedikçe yanlış sayılmaya mahkumdur. Soruya olumlu yanıt verilebilseydi bile, bu görüşün doğruluğu açıkça gösterilmiş olmazdı: çünkü yanlışlığı açıklanan kişinin aynı adla iki ayrı nesneyi kastetmekte olduğu kendince de anlaşılacak, ve karşısına tutarlı olma gerekliliği çıkartılmış olacaktı. Bu durumda kalan kişi tutarlı söz söylemek ve tutarlı olarak anlaşılacak için yönletimini yalnız bir nesne seçerek yapacak, veya yalnız bir nesneye yapıyormuş gibi yorumlanacaktır. Yanlışının düzeltilmediği duruma geri dönersek, sözü söyleyen bireyin, kullandığı adın iki ayrı nesneye de yönletim yapıyor olarak yorumlanabileceğini **bilmediğinden** her ikisine birden yönletim yapma **niyeti olamayacağı** söyleyebiliriz. Bunun tersini savunmak hem yönletim üzerine yazı yazan kişi açısından, hem de örnek olarak alınan kişilerin zihinsel durumlarının betimlemesi açısından çelişkiye düşmektir. Eğer paylaşık yönletim görüşü doğru olsa idi aynı adla iki nesneye birden yönletim yaptığı ileri sürülen kişi aynı anda hem doğru hem yanlış bir önerme yapıyor olurdu ki, bu da çelişkinin en belirgin biçimde görüldüğü bir durumdur.

Şöyle bir savunma yolu tutulduğunu düşünelim: 'Ahmet köfte pişiriyor' diyen biri, eğer Ahmet'i Mehmet sanma yanlışlığına düşüyorsa, bu tümce ile hem doğru hem yanlış bir önerme yapıyor gibi yorumlanacağına, aynı tümce ile, biri Ahmet hakkında ve yanlış, öbürü ise karşıda görünen köfteci, yani Mehmet hakkında, ve doğru olmak üzere iki ayrı önerme yapıyor gibi görülebilir. Bu durumda sağlanan açıklama biraz fazla karmaşık görünse bile, ileri sürülen çelişkiyi içermeyecek, ve aynı zamanda yönletimin teklifi ilkesine de uyacaktır. Kaldı ki, yönletim kavramının düştüğü tehlikeden kurtarılması için bu kadar karmaşıklık göze alınmalıdır..

Böyle bir öneri hoş görülürse, belki söz konusu çelişki giderilebilir; fakat, yönletimin teklifinin böylece korunamayacağı gibi, çelişkiden kurtarılan açıklamanın bu kez bir tutarsızlığı içereceğini belirtmek gerekir. Şöyle soralım: bir tek tümce ile yapıldığı söylenen iki önermede 'hakkında söylenen', yani 'yapılan önerme' farklı mıdır? Açıkça, bunun yanıtı olumsuzdur. Söylenen aynıdır, ancak iki ayrı nesne üzerine söylen-

mektedir. Tabii aynı şeyi iki ayrı nesne üzerine önererek iki ayrı önerme elde edilebilir; ancak, önemli olan, söze konu ettiğimiz durumda bunun nasıl sağlandığıdır. Elimizdeki tümce aynı, yüklem aynı, ve özne aynı olduğu sürece bununla aynı önermenin iki ayrı nesne üzerine yapıldığı, dolayısıyla biri doğru, biri yanlış iki ayrı önerme elde edildiği açıklamasının doğruluğu, özne durumundaki aynı adın aynı anda iki ayrı nesneye yönletmede kullanıldığının doğruluğuna bağlıdır. Öyle ki, birinci ancak ikinci doğru olursa doğru olabilecektir. Öyle ise, ele aldığımız savunma, yönletimin teklilğini korumak şöyle dursun, tümceyi söyleyen kişinin aynı anda, aynı adla iki ayrı nesneye yönletim yapmaya niyetli olması gibi bir tutarsızlığı gerektirmektedir.

Bu güçlükler karşısında, paylaşıklı yönletim görüşünden vaz geçip durumu, yoruma göre, ya bir nesneye, ya da öbürüne yönletim yapılıyor olarak görmek gerekmektedir. Bu durumda, yoruma göre, söyleyen, ya bu önermeyi ya da başkasını yapmış olarak görülecek; yani ya doğru, ya da yanlış bir şey söylemiş olacak, fakat ikisini **birden** söylemek çelişkisine düşmeyecektir. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta şudur: bu tür yanlış durumlarında eğer söyleyen doğru bir şey söylüyorsa bunu yanlış ad kullanarak söyleme, yok eğer kullandığı adı doğru kullanıyor olarak yorumlanıyorsa, bu kez yanlış bir şey söyleme durumundadır. İşte verdiğimiz örnekleri böyle betimleyen görüş, çift yorumlu (veya çift anlamlı) yönletim görüşüdür. Bunun doğruluğunu savunduktan sonra içerdiği bazı sonuçları tartışmak istiyorum.

III

Karşıda köfte pişiren Mehmet'i yanlışlıkla Ahmet sanıp, 'Ahmet köfte pişiriyor' diyerek, bir anlamda hem Ahmet, hem de Mehmet üzerine söz söylemiş olarak betimlenen kişinin çift yorumlu yönletim yaptığını gösteren bir olgu, yönletimin Ahmet'e ya da Mehmet'e yapılmasının farklı biçimlerde yerine getiriliyor olmasıdır. Söyleyenin tümcesi eğer Ahmet üzerine yorumlanıyorsa, bu, dil uzlaşımlarından yararlanarak, bu uzlaşımlar izlenerek yapılmaktadır. Dilsel uzlaşımlar 'Ahmet' adı ile yalnız Ahmet'i bağlamaktadır. 'Ahmet köfte pişiriyor' tümcesini duymasına karşın karşıdaki köfteciyi görmeyen birini düşünürsek, böyle biri için söz konusu çifte yorumun ortaya bile çıkmayacağını düşünebiliriz. Bu kişinin yorumunda önerme bir tek nesne hakkındadır, o da Ahmet.. Önerme burada salt dil kurallarına göre yorumlanmıştır.

Tümceyi söyleyenle aynı yanlışlığı paylaşan bir başkası için ise durum biraz farklı olacaktır. 'Ahmet' adı yine bir tek nesneye yönletim yapma niyetiyle kullanılmıştır, o da karşıda duran köfteci; ancak, söyleyen ve dinleyenin bilmemelerine karşılık karşıda duran köfteci Mehmet'tir. Dolayısıyla 'Ahmet' karşıdaki adamın adı olarak kullanılmış, ve öylece yorumlanmıştır. Bu ise dil kuralları ve uzlaşımlarını izlemeden yapılmıştır. Bu açıdan, bu yönletime dil-dışı, veya uzlaşım-dışı diyebiliriz. Unutulmamalıdır ki burada, 'Ahmet' karşıdaki adamın adı olarak kullanılmakla kalınmayacak, aynı zamanda karşıdaki adam Ahmet'in özelliklerini taşıyormuş gibi değerlendirilecektir.

Konumuz açısından asil ilginç olanı, yanlışlığı anlayan, ve karşıdaki köfteciyi Mehmet olarak tanımış olan birinin yorumudur. Böyle biri 'Ahmet' adının yanlış olarak Mehmet üzerine konuşmada kullanıldığını kavrayacaktır. Sözü dile göre yorumlarsa, orada bulunmayan biri hakkında yanlış bir şey, söyleyenin ne demek istediği (yönletim niyeti) açısından yorumlarsa yanlış bir adla orada görülen köfteci hakkında bu kez doğru bir şey söyleniyor olacak.. Biri dilsel, biri dil dışı iki yönletim yorumu söz konusu.. Ya-

nılgıyı anlamış gözlemci, buna karşın, her iki yorumu aynı anda, karışık ve tutarsız olarak mı anlamaya çalışacak, yoksa yorumları görüp, duruma göre birinden birini mi seçecektir? Bunun yanıtı artık iyice açıklık kazanmış gibi görünmektedir. Gözlemci, kendi açısından, söyleyenin 'ne demek istediği' önemli olduğu sürece dil-dışı/uzlaşım-dışı yönletim yorumunu seçecek, bu önem kaybolduğunda öbür yoruma dönecektir.

Buna koşut bir yönletim çift anlamlılığı, belirli betimlemelerde ortaya çıkmaktadır. '(Bu) son sınavda en iyi yazan öğrenci' gibi bir belirli betimlemeyi iki değişik işlevde kullanabiliriz. Kullanışımız öyle olabilir ki, belirli bir kişi değil de, betimlemeye uyan herhangi biri üzerine konuşuyor olabiliriz; öte yandan yine öyle kullanabiliriz ki, belirli betimleme, hakkında konuşulan kişiyi göstermede salt bir araç durumuna dönüşür, ve giderek hakkında konuşulanan betimlemeye uyma gereği de kalkar. İşte bu işlev farklılıklarını, yine Donnellan, daha eski bir makalesinde gözönüne sermiş⁷, ve önceki kullanılışı 'yüklemsel' (attributive) olarak adlandırırken, sonrakine 'yönletimsel' (referential) demiştir. Kullanışlar arasındaki temel farklılık yüklemsele 'herhangi birinden' söz edilirken yönletimselde belirli bir tek nesneden söz ediliyor olmasıdır. Bu gözlemleri şöyle örneklendirelim :

(a) Bir yazılı sınav henüz sona ermiştir; kağıtları toplayan hoca 'Bu son sınavda en iyi yazan öğrenci kağıdını teslim etti' gibi bir önerme yaptığında, belirli betimlemeyi yüklemsel olarak kullanmaktadır. Nedeni de ne kendisinin, ne de öğrencilerin henüz en iyi kağıdı kimin yazmış olduğunu bilmemeleridir. Ancak, önerme doğrudur, ve betimlemeye uyan herhangi biri hakkında söylenmiştir. Bu durumda yönletim yapılmamaktadır. Söz konusu olan yönletim yerine kaplamdır.

(b) Şimdi, bu hocanın pek sevdiği ve ondan sürekli olarak en yüksek notları almak için yapmış bir öğrencisinin bu sınıfta bulunduğunu varsayalım. (a) daki durum aynen, yalnız bu varsayımın çerçevesinde geliyor olsun. Fazladan, hocanın sözünü söylerken bu öğrencisinin oturduğu yöne bakarak konuştuğunu da düşünebiliriz. İşte böyle bir durumda aynı belirli betimleme belirli bir tek kişi veya nesne üzerine konuşmada, yani yönletimsel olarak kullanılmıştır: üzerine söz edilen belirli kişi bu 'favori' öğrencidir. Ayrıca, gerçekte bu öğrencinin o sınavda yazdığı kağıdın en iyi olması da bu yönletimin yapılmasına önkoşul veya gerek durumunda değildir. Sonradan 'favori' öğrencinin zayıf not aldığı bile ortaya çıkarsa, kağıtları henüz topladığı o anda öğrencisine bakarak sözünü ettiğimiz önermeyi yapan hoca söylediğini herhangi biri hakkında değil, o öğrencisi hakkında söylemektedir. Dolayısıyla yönletimsel kullanışta yönletilen nesnenin belirli betimlemeye uyma gereği yoktur.

(c) Bu kez de şöyle bir durumu inceleyelim: Hoca topladığı kağıtları değerlendirmiş; getirip sınıfa dağıtmış ve herkesin ne not aldığı belirdikten sonra, "Bu son sınavda en iyi yazan öğrenci 'B' aldı" diyor. 'Bu son sınavda en iyi yazan öğrenci' belirli betimlemesi burada bir tek kişiye yönletim yapmada kullanılması yanısıra yönletim yapılanı (yönletileni) da doğru olarak betimliyor (yani; yönletilen nesne betimlemeye uyuyor). İşte Donnellan'ın katkılarının öncesinde belirli betimleme kullanarak yönletim yapabilmenin ancak bu çerçeve içinde söz konusu olabileceği görüşü, Strawson'un ünlü makalesinin⁸ yetkesi altında egemen bulunuyordu. (c) gibi bir durumun (a) ve (b) gibilerini kapsadığını, dolayısıyla (c) nin açıklamasının (a) ve (b) ye uygulanamayacağını göstererek Donnellan Strawson'un görüşünün yanlışlığını ortaya koymayı amaçlıyordu.

Burada önemli olan nokta (b) ve (c) arasındaki ayrımın belirginleştirilmesidir. Bu da, (c) ye göre yapılan bir açıklamanın, belirli betimlemelerle yapılan yönletimde bir

önkoşulun yönetilenin betimlemeye uyması (yani betimlemenin nesne hakkında doğru olması) olduğu görüşünü getirirken, (b) de gördüklerimizin bu önkoşulu ve onun gerekliliğini yadsıdığıdır. Böylece, ilk bakışta, Strawson'un görüşünü gerçekten yanlış olarak değerlendirmeye eğilimi doğuyor.

Oysa, şöyle bir sorunun ortaya konması gerekmektedir: (b) de sözü söyleyen kişi kullandığı betimleme aracılığıyla yaptığı yönetimi dilsel kural ve uzlaşımlar çerçevesinde mi yaptı, yoksa, bunların dışında kalarak, yani bazı inançlarının dinleyenlerce bilinmesi ve bakışını belirli bir yöne doğrultma gibi noktalardan yararlanarak mı gerçekleştirdi? Bunlardan ikincisi doğru gibi görünmektedir. Öyle ki, (b) de sözü söyleyen kullandığından başka bir belirli betimleme veya herhangi başka bir söylenim (utterance) kullanarak da aynı kişi veya nesne üzerine bir düşüncesini iletebilirdi. Öyle ise Donnellan'ın gösterdiği, Strawson'un görüşünün yanlışlığı değil, belirli betimlemelerle yapılan yönetimin dil uzlaşımlarına uyarak yapılabildiği gibi, uzlaşım-dışı da gerçekleştirilebildiğidir. Strawson'un görüşü yanlış değil, dilsel kural ve uzlaşımlara uyularak yapılmış belirli betimleme yönetiminin doğru bir açıklamasıdır. (b) gibi, yani uzlaşım dışı kullanıldıkları yerlerde belirli betimlemeler, betimleme özelliklerini ve bir anlamda işlevlerini yitirmekte ve basit bir araç durumuna dönüşmektedirler.

Yönetim yapma işleminde kullanılan iki ana dilsel aracın üzerinde tartıştığımız noktada koşutluk gösterdiklerini saptadık. Bu araçlar yönetim yapmada hem dilsel uzlaşımlar çerçevesinde, hem de bunların dışına taşarak kullanılabilirler. Dolayısıyla yönetim kavramının varoluş nedenini sarstığını söylediğimiz durum belirli betimlemelerde de yaratılabilir: denebilir ki, (b) de hoca bir anlamda 'favori' öğrencisinden söz ederken, hem de, bir diğer anlamda gerçekten en iyi yazmış olan tabii bu eğer favori öğrenciden başkası olmuşa) öğrenciden söz ediyordu.. Önceden vardığımız sonucu burada da yineleyebiliriz. Söz konusu öğrenciler farklı iseler hocanın hangisi hakkında konuştuğu bir yorum sorunudur. Dil kurallarını izliyorsak, betimlemeye uyan öğrencidir, öte yandan hocanın ne demek istediğini yorumluyorsak, onun, hakkında konuşmak istediği, yani 'favori' öğrencisidir. İşte konumuzla ilgili felsefe literatüründe, bu tür, uzlaşım çığnenererek yapılan yönetime önaşimsal (overriding) yönetim adı verilmektedir. Dilsel uzlaşımı aşarak, onu (eskilerin bir sözüyle) kaale almayarak, onun üzerinde yapılan yönetime önaşimsal diyoruz.

Çift anlamlı yönetim durumlarında, bunlardan yalnız birinin seçilip, söylenenin ona göre yorumlanması yolunun tutulduğunu belirttik. Şimdi yanıtlamamız gereken bir soru bu seçimin nasıl yapıldığı ve bunu açıklamada bir ölçütün bulunup bulunmadığıdır. Donnellan'ı izleyerek⁹, söyleyenin öbür söyledikleri, ve genel olarak serimlediği inançlar çerçevesinde hangi yorum daha anlamlı, ve akla yakın gelirse onun seçildiğini ve dinleyenin iletişim tutarlılık gereğini sağlayabilmek için böyle bir seçim yapacağını ileri sürebiliriz. Seçimde ölçüt olarak kullanılacak temel formül şu olabilir: söyleyenin ne hakkında konuştuğunun anlaşılması 'sözünü söylediği durumda, nitelemiş olduğu gibi neyi/hangi nesneyi nitelerdi?' sorusunun yanıtına bağlıdır.

IV

Buraya dek yaptığımızı özetleyelim. Adlar ve belirli betimlemelerle yapılan yönetimde bazı durumlarda ortaya çıkan bir sapaklığı (anomali) gözlemledik: bu, yönetimde 'ikilik' gibi, yönetim kavramını temelden sarsabilecek nitelikte bir olgu olarak be-

İrdi. Bu olguyu açıklarken, bir çifte-yönetim durumu olmadığını savunduk. Tam tersine, yönetimin çift-anımlı, çift-yorumlu olduğu, ve yorumlardan biri seçildiğinde yönetimde ikiliğin ortadan kalktığını göstermeye çalıştık. Bu söz ettiğimiz yorumları açıklarken, her birinin değişik bir yönetim yolu/biçimi içerdiğini gördük. Bu da bizi uzlaşım ve önaşım yönetimi kavramları arasında bir ayırım yapmaya götürdü. Bu yazının geri kalan bölümünde önaşım yönetimi üzerinde duracağız.

Önaşım yönetimi nasıl yapılıyor? Söz söyleyen kişi, uzlaşım dışı kullandığı ad veya betimlemeyle neyi veya kimi amaçladığını iletmede nasıl başarılı oluyor? Başka bir açıdan anlatıldığında, dinleyen nasıl oluyor da söyleyenin kullandığı sözle, uzlaşım-dışı olarak üzerine söz söylemek istediği nesneyi anlıyor? Bunu şöyle yanıtlayabiliriz. Dinleyen, yönetimin önaşım olarak yapıldığı nesneyi, söyleyenin önaşım niyetini gördüğü/tanıdığı ölçüde anlayabilir. Öbür açıdan da, söyleyen, önaşım niyetini (yani: ne hakkında söz söylemeye niyetli olduğunu) iletmediği ölçüde önaşım yönetimi başarılı olur. Bu yanıtı daha açık duruma getirmek gerekir. Burada, önaşımı sağlayanın, sözü söyleyen bireyin yönletimsel niyetinin kullandığı sözün işlevinin ötesine aşması olduğu noktasının savunmasını yapmayacağım; bu konuyu kapsayan yazılar bulunmaktadır¹⁰. Şimdi üzerinde durmak istediğim, yalnızca bu niyetin bulunup, söyleyenin söylediğini bununla birlikte söylemesinin önaşım yönetimi sağlayacağı konusu.

Her şeyden önce, önaşımı sağlayacak niyetinin olabilmesi için, söyleyenin bazı koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşullar şöyle bir anlatımda toplanabilir. Kullandığı ad veya betimleme ile bu sözün uzlaşım anlamı dışında bir nesne üzerine söz söyleme niyeti olabilmesi için, (i) söyleyenin bu niyetinin tanınacağı inancında olması gerekir. Bu koşulu yerine getirebilmesi için ise, (ii) söyleyenin, dinleyende, söylediği, ve öbür davranışlarından, niyetinin tanınmasına yardımcı olacak bazı inançlar bulunduğuna inanıyor olması gerekir. Bunları bir örnekle açıklayalım.

(d) Yukarıda, (a) örneğindeki hoca, sınav sonrası, kağıtları değerlendiriyor ve notlayıp, ertesi derse bunları sınıfa getiriyor. Kağıtları dağıtmak için öğrencilere verirken "Bu son sınavda en iyi yazan öğrenci 'B' aldı" diyor. Bu örnekte (b) de olduğu gibi güven duyduğu bir öğrenci bulunduğu varsayılmayacaktır.

(e) Tıpkı (a) örneğindeki gibi kağıtları toplayan hoca, "Bu son sınavda en iyi yazan öğrenci kağıdını verdi" diyor. Bunu derken aklında 'kendini henüz gösterememiş' olan, ancak hocanın için için beğendiği bir öğrenci var. Bu durumdan da hoca dışındaki kimsenin haberi yok.

Hem (d), hem de (e) örneklerinde, kullanılan belirli betimlemeler yönetim yapımında kullanılmamışlardır. Bu durumda, yukarıda verilen (ii) koşulu, ve dolayısıyla (i) koşulu yerine gelmediğinden betimlemeler ancak yüklemsel olarak işlev görebilmektedir. (d) örneğinde, hocanın bildiğini öğrenciler bilmemektedir: Kimin en iyi yazıp 'B' aldığını yalnız hoca bilirken, bunu öğrencilerinin bilmediklerini de bilmektedir. Dolayısıyla yönletimsel niyeti olamayacaktır. (Bilineceği gibi, niyet sahibi olmak, istek veya dilek sahibi olmaktan, niyet edilenin yerine getirilebilirliği konusunda inançlı olma özelliğiyle ayrılmaktadır.) (e) örneğinde ise, hocanın özel olarak kimi düşündüğü yine kimsece bilinmediğinden, ve hoca da bilinmediğini bildiğinden bir yönletimsel niyet taşımayacağı söylenebilir.

Bu son iki örnek, bize yalnız yönletimsel niyete sahip olabilme koşullarını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda bu niyetin temelindeki inançların doğruluğunun yönletimi ne denli önemli bir biçimde etkileyip belirlediğini açıklıyor. Konu şu ki, yanlışlar üzerine kurulu yanlış inançlardan kalkarak yönletimsel niyet geliştirilse bile, bu niyetin varlığı yönletimi sağlayamayacaktır. (d) ve (e) deki hocanın yanlışlığı içinde (veya dalgınlıkla) öğrencilerin (hocanın) kimi 'kastettiğini' bildiğine inandığını, ve bu inanç üzerine bir önaşimsal yönletim niyeti geliştirdiğini varsayalım. Sözünü böyle bir niyetle söylemesine karşın, hocanın belirli betimlemeyle yönletim yapabildiğini söyleyememe durumundayız. Bu bizi önaşimsal yönletimin bir başka temel koşuluna götürmektedir, o da söyleyenin yönletimsel niyetinin **tanınmasıdır**. Bu noktanın söyleyenin inançlarıyla olan mantıksal ilişkisi, yönletimsel niyetin tanınabilmesi için (i) ve (ii) koşullarının içerdiği inançların yerinde/doğru olmaları gereği ile açıklanabilir¹¹. Şu halde, yönletimin yeralebilmesi, söyleyenin niyetinin tanınabilmesine bağlı gibi durmaktadır. Bu son gözlem doğru ise, yönletimi ve bunu izleyerek iletişimi, önemli bir ölçüde dinleyenin yorumuna bağladık demektir. Bunun da içerdiği bir başka önemli nokta, bir söylenimin anlamının da bir ölçüde yorumca verildiği, ona bağlı olduğudur..

Burada, belirli betimlemeler çerçevesinde gösterdiğimiz, aynen adlar için de söz konusudur. Bir adın önaşimsal yönletim yapabilmeye, uzlaşimsal yönletimden başka bir nesne üzerine söz söyleme niyetinin sözü söyleyende oluşmuş olması, ve onu dinleyenin bunu tanımış/görmüş olması koşullarının yerine getirilmesine bağlıdır¹². Önaşimsal yönletimin üzerinde oluşturulduğu, ve dinleyence tanınılan yönletimsel niyetin her zaman bir yanlış anlama, yanlış bilgi, veya karıştırmadan kaynaklanmasının gerekmediği açık olmalıdır. **Bilerek** önaşım yapıldığı ve **bilerek** uzlaşımın dışına çıkıldığı durumlar sık sık karşımıza çıkar : amaç yeni bir anlatım getirme, veya kullanılan sözün uzlaşimsal anlam ve yönletiminin istenmeyen içeriklerinden sıyrılma olduğu yerlerde de önaşımın uygulandığını görürüz.

Bu yazıda yönletim felsefesinde önem kazanmış olan uzlaşım ve önaşım ayrımını açıklamaya çalıştım. Bu açıklama, bize uzlaşım dışına taşıldığında yönletim ve dolayısıyla (önermeye) anlam kazandırışın sözü söyleyen kadar, söyleneni yorumlayana da bağlı olduğunu gösterdi. Bu sonucun içerdikleri arasında anlam açısından temel önemi olan bazı noktalar vardır. Eğer gerçekte yönletim ve dolayısıyla anlam, önaşimsal olduğunda bir ölçüde dinleyen tarafından belirleniyorsa, Grice'çi¹³ bir yaklaşımdan kalkarak uzlaşimsal anlamın (ve yönletimin) da kökünde dinleyenin katkılarıyla saptandığı gösterilebilir. Bu ise günümüz anlam felsefesindeki bir sözün anlamını salt olarak söyleyenin niyetine çözümlenme eğilimini kuşku duruma sokacaktır. Böyle bir girişim, şimdikininki kapsamını aştığından, başka bir yazıya konu olacaktır.

NOTLAR

1 'Yönletim' sözcüğünü bir nesne hakkında konuşma, yani İngilizce'deki 'reference' sözcüğünün karşılığı, teknik bir terim olarak kullanıyorum. Şu sıra bu teknik anlam bazı felsefecilerce 'gösterim' veya 'gösterme' sözcükleri ile ifade edilmektedir. (Örneğin Türk Dil Kurumu Mantık Terimleri Sözlüğünde (Grinberg, Onart) 'gösterici terim', 'referring expression' için kullanılıyor.) Ancak, bu terimlerin buradaki amaçlara hizmet edemeyecek kadar kaypak olduğu söylenebilir: İfade ettikleri, 'ostension', 'demonstraton' gibi İngilizce sözcüklerin anlamına daha yakındır. Öte yandan 'değinmek' sözcüğü de daha çok 'to mention' ile açıklanabilir bir anlam taşımaktadır.

Bu makaleyi basım öncesi okuyarak yararlı görüşlerini bildiren Sayın Zeynep Davran'a teşekkürü borç bilirim.

- 2 K. S. Donnellan, 'Proper Names and Identifying Descriptions', **Semantics of Natural Languages**, (Eds.) D. Davidson, G. Harman; Reidel: 1972, 356-379.
- 3 Örneğin, Bkz. J. Searle, **Speech Acts**, Cambridge U. P., 1969.
- 4 Örnek S. Kripke'den uyarlanarak alınmıştır: 'Naming and Necessity', **Semantics of Natural Languages**, (Eds.) Davidson, Harman; Reidel: 1972, 252-355.
- McKitsey, 'Names and Intentionality', **The Philosophical Review**, 87 (1978), 171-200.
- 5 Bkz. M. Devitt, 'Singular Terms', **The Journal of Philosophy**, 71 (1974) 183-205; M. McKinsey, 'Divided Reference in Causal Theories of Names', **Philosophical Studies**, 30 (1976) 235-242; M.
- 6 McKinsey, 1978.
- 7 K. S. Donnellan, 'Reference and Definite Descriptions' **The Philosophical Review**, 77 (1968), 203-215.
- 8 P. F. Strawson, 'On Referring', **Mind** 1950.
- 9 Bkz. not 2.
- 10 Örneğin Bkz. S. Kripke, 'Speaker's Reference and Semantic Reference' **Midwest Studies in Philosophy** 2 (1977), 255-276.
- 11 (i) ve (ii) inançlarının doğruluğu ile, kullandığı sözle ilgili yönletimsel uzlaşımların ne olduğu, veya hakkında konuştuğu kişinin kim olduğu üzerine, söyleyenin öbür inançlarını karıştırmamalıdır. Önceki inançların doğruluğu yönetimin yapılabilesinin gereği olurken sonrakiler değildir. Sonraki inançların yanlış olması yönetimin ön-aşımşel olabilmesine temel sağlayabilir.
- 12 (i) ve (ii) inançlarının doğruluğu ile, kullandığı sözle ilgili yönletimsel uzlaşımların ne olduğu.
- 13 H. P. Grice, 'Meaning', **The Philosophical Review**, 1957, ve 'Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning' **Foundations of Language**, 4 (1968), 1-17.

CONVENTIONAL AND OVERRIDING REFERENCE

ABSTRACT

A speaker can be said to refer in two different ways: conventionally, or by overriding the relevant conventions. Overriding reference takes place where the speaker possesses a non-conventional intention recognized by the audience.